

בבואנו ללמוד מאנשים אחרים, ודאי נרצה ללמוד מהחכמים והגדולים ביותר. אך לא מהם בלבד ניתן ללמוד. כל אדם היודע דבר מה שיכול להחכים אותך, גם אם הוא קטן בחכמה - ניתן ללמוד ממנו.

דבר גדול הוא הלימוד מכל אדם, הדורש מידות רמות ואצילות של המעטת עצמו כלפי אותו אדם שרצונו ללמוד ממנו. לא כל אדם זוכה למידה זו הדורשת ענווה, אהבת ובקשת חכמה אמיתית (שעל ידי זה נקרא חכם¹), וצריך האדם לעבוד ולהתאמץ למען יזכה למידה נעלה זו.

אולם האם באמת אפשר וראוי ללמוד חכמה ומעשים טובים מכל אדם - אפילו מאדם חסר במידותיו ובמעשיו? הרי על ידי דיבוקו של תלמיד במורה או חבר לא הגון מבחינת מידות ומעשים הוא עלול להיות מושפע לרעה וללמוד ממעשיו, ויצא שכרו בהפסדו. ננסה לברר שאלה זו.

ראשית, נתאר ונבין את שבח וגדלות מידה זו, לאחר מכן נתבונן בגנות המתחבר אל אנשים לא מהוגנים וטובים לו, ולבסוף ננסה להכריע בקשר ללימוד מאדם גדול בעל מידות ומעשים לא טובים, גם על פי סיפור לימודו של רבי מאיר מ'אחרי' (אלישע בן אבויה).

הלומד מכל אדם

בדברי חז"ל אנו מוצאים כמה הפליגו בשבח הלימוד מכל אדם, ואחד המקומות - במשנה באבות (פ"ד מ"א):

בן זומא אומר: איזהו חכם? הלומד מכל אדם שנאמר מכל מלמדי השכלתי. ומסביר רש"י (ד"ה 'הלומד מכל אדם'): "אפילו שאינו גדול ממנו בחכמה, הולך ולומד... ואינו מתבייש", כלומר אדם חכם הוא מי שלומד מכל אדם, אפילו מקטנים ממנו.

ובמסכת מכות (י"ע"א):

אמר רבי: הרבה תורה למדתי מרבותי ומחברי יותר מהם ומתלמידי יותר מכולן.

1. כדברי רבינו יונה (אבות פ"ד מ"א): "אך האוהב אותה (את החכמה) ומתאוה אליה, אף על פי שאינו יודע כלום נקרא חכם", וכל שכן אם יודע ונתחכם על ידי אהבת ובקשת החכמה.

משמע מדברי רבי יהודה הנשיא שיש ערך רב ללימוד מכל אדם, רב, חבר או תלמיד, אפילו מן הפחות ביותר.

כנגד זה, ניתן לבוא ולהקשות ממשנה אחרת במסכת אבות (פ"ד מ"כ), ולהוכיח שיש חיוב ללמוד רק מן החכמים הגדולים:

רבי יוסי בן יהודה אומר: הלומד מן הקטנים למה הוא דומה לאוכל ענבים קהות ושותה יין מגתו² והלומד מן הזקנים למה הוא דומה לאוכל ענבים בשולות ושותה יין ישן³.

מדברי המשנה משמע שלא ראוי ללמוד מן הילדים הקטנים בהיות חכמתם חסרה⁴.

נציע כמה תשובות לקושיה:

א) רבי יוסי בן יהודה מדבר דווקא על לימוד קבוע מילדים קטנים, שאכן אינו טוב, אבל לימוד חלקי ונקודתי ראוי וטוב ללמוד אפילו מילדים, אם יש צורך בכך.

ב) רבי יהודה הנשיא חולק על רבי יוסי בן יהודה ואומר⁵ "אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו..." ומכאן שאפשר ללמוד גם מחלק מהילדים הקטנים באופן קבוע (וכל שכן באופן נקודתי) כי אפשר שיש בהם חכמה מבושלת וטובה, ויש לבדוק אם ראוי ללמוד ממנו.

ואם נקשה מרבי מאיר שאומר באבות דרבי נתן (ז, ב):

הלומד תורה מרב אחד למה הוא דומה? לאחד שהיה לו שדה אחת וזרע מקצתה חיטים ומקצתה שעורים [ונוטע] מקצתה זיתים ומקצתה אילנות ונמצא האדם ההוא מלא טובה וברכה. ובזמן שלומד מב' ג' דומה למי שיש לו שדות הרבה אחד זרע חיטין ואחד זרע שעורים ונטע אחד זיתים ואחד אילנות ונמצא אדם ההוא מפוזר בין הארצות בלא טוב וברכה.

נוכל לתרץ באופן הנ"ל - רבי מאיר מדבר דווקא על לימוד מרב אחד באופן קבוע, אך יסכים שאפשר ללמוד באופן חלקי אפילו מקטנים ממך, כמו שמצינו באבות (פ"ד מ"י), שרבי מאיר עצמו אומר:

הוה ממעט בעסק ועסוק בתורה והווי שפל רוח בפני כל אדם.

2. ענבים קהות היינו לא מבושלות כל צורך. יין מגתו - קודם בישולו, זאת אומרת שלא ראוי ללמוד מן הקטנים בהיות חכמתם לא ראוייה ושלמה.

3. שטעמם טוב ובריא כך ראוי ללמוד מן הזקנים שחכמתם שלמה.

4. וכלשון רבינו יונה - "כי עדיין לא נתבשלה חכמתם בקרבם".

5. באבות שם.

כלומר ללמוד מכל אדם, אפילו מקטן ממך. וכן מסופר (בספר 'צדיק יסוד עולם', פרק 'הלומד מכל אדם') על הצדיק הרב אריה לוי זצ"ל שהיה לו פנקס מיוחד בו היה רושם דברים שלמד מאחרים, אפילו מילדים קטנים.

הרחק משכן רע

דבר פשוט הוא שכל אדם צריך וראוי לו להתרחק מדברים המזיקים ושיוכלו להזיק לו בעתיד⁶, ובכל זאת דאגו חז"ל להזהיר אותנו מדברים שאינם טובים לנו כדוגמת ההתרחקות משכן וחבר רע, כאומרם (אבות פ"א מ"ז):
נתאי הארבלי אומר: הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע.

מסביר רבי נתן על משנה זו באבות דרבי נתן (ט, ד): "הרחק משכן רע - אחד שכן שבבית ואחד שכן שבחוץ ואחד שכן שבשדה... אל תתחבר לרשע - ואפילו לקרבו לתורה". למדנו מכאן עד כמה צריך האדם להתרחק משכן רע בכל מקום שנמצא ולא להתחבר אליו לשום צורך.

ועוד באבות (פ"ב מ"ט):

אמר להם (רבן יוחנן בן זכאי לחמשת תלמידיו) צאו וראו איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם... רבי יהושע אומר חבר רע. רבי יוסי אומר שכן רע...

משנה זאת מחריפה את חומרת המתחבר לאדם רע (בין חבר ובין שכן) לדבר יסודי ביותר שעל אדם יהודי להתרחק ממנו. סיבת ההתרחקות פשוטה - על ידי שיתרחק האדם מאנשים המזיקים⁷ - לא ילך בדרכם, כפי שכותב הרמב"ם (הלכות דעות פ"ו ה"א):

דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר רעיו וחבריו נוהג כמנהג אנשי מדינתו, לפיכך צריך אדם להתחבר לצדיקים ולישב אצל החכמים תמיד כדי שילמוד ממעשיהם, ויתרחק מן הרשעים ההולכים בחשך כדי שלא ילמוד ממעשיהם... וכן אם היה במדינה שמנהגותיה רעים ואין אנשיה הולכים בדרך ישרה ילך למקום שאנשיה צדיקים ונוהגים בדרך טובים, ואם היו כל המדינות שהוא יודעם ושומע שמועתן נוהגים בדרך לא טובה... ישב לבדו יחידי כענין שנאמר ישב בדד וידום.

6. ראה מסילת ישרים פרק ב' שאם לא נזהר מדברים המזיקים לו הרי הוא פחות מהבהמות ומהחיות שמטבעם לשמור את עצמם, וראה בפרק ה' - שאחד ממפסידי הזהירות הינו החברה הרעה.
7. ההשפעה הרעה באה אפילו אם לא נחשף בפועל לצדדיו הרעים. עצם הידיעה שמלמדו אדם בעל מעשים לא טובים משפיעה עליו לרעה.

כלומר, על פי דעת הרמב"ם צריך להתרחק מרשעים, אפילו אם לשם כך צריך לשבת יחידי, כדי לא להיות מושפע מהם לרעה בין במידות ובין במעשים, וקשה לאדם להינצל מזה כי כך "ברייתו של עולם" - אדם מושפע מהסובבים אותו.

וכן כותב הרב אליהו דסלר (מכתב מאליהו, חלק א' עמוד 81) על הפסוק בתהילים (א, א):
אשר לא הלך בעצת רשעים - לא רצה לשמוע שום עצה מהרשע, לא רק בענייני מצוה ועברה אבל כל מין עצה... כי אפשר שיתחבר אליו על ידי זה... וגם כי הרשע תמיד בכל דבריו יתערבו דברים רעים ויש לירא אולי ילמד מהם.

לכן חייב האדם לדבק עצמו בחברים מהוגנים ובחכמים ולא חלילה בהפכם, כפי שכותב הרמב"ם (שם ה"ב):

מצות עשה להדבק בחכמים ותלמידיהם כדי ללמוד ממעשיהם כענין שנאמר ובו תדבק, וכי אפשר לאדם להדבק בשכינה, אלא כך אמרו חכמים בפירוש מצוה זו הדבק בחכמים ותלמידיהם.

לימוד מכל אדם

ראינו עד כמה צריך האדם להתרחק משכן רע, אפילו אם על ידי זה יהיה בודד לנפשו. אולם האם במקרה שרוצה ללמוד מאדם דבר שלא מוצא אצל אחרים, ואותו אדם הוא בעל מעשים לא טובים או מידות לא מושלמות - האם יכול?

כפי שכתב הרמב"ם לעיל: "דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר רעיו וחבריו". האם יש אפשרות לומר שיכול ללמוד ולהתחבר לאותו אדם כי בסופו של דבר יצא הפסדו בשכרו וירוויח מכך?

ננסה לבחון את הדברים על פי הסיפור המפורסם של לימודו של רבי מאיר מ'אחר⁸ - אלישע בן אבויה.

אלישע בן אבויה היה אחד מגדולי התנאים שנכנסו לפרדס⁹, וכתוצאה מזה 'קיצץ בנטיעות' - יצא לתרבות רעה וכפר באחדות ה'¹⁰. מכאן ואילך הלך והדרדר מצבו ועבר על

8. לאחר שהלך אלישע בן אבויה לאותה זונה וחילל שבת בפניה, טענה שהוא אינו אלישע בן אבויה אלא אחר, ומכאן כינויו.

9. שעסקו בחכמת הנסתר, כמתואר בחגיגה י"ד ע"ב: "ארבעה נכנסו לפרדס... בן עזאי הציץ ומת, בן זומא הציץ ונפגע, אחר קצץ בנטיעות ורבי עקיבא יצא בשלום".

10. בגמרא (שם ט"ו ע"א) מסופר שעלה לרקיע וראה מלאך שיושב וכותב זכויותיהם של ישראל וחשב שיש למעלה יותר מרשות אחת, ומכאן הסיק שהקב"ה לא שולט לבד והגיע לכפירה. הגמרא מוסיפה

עברות חמורות. למרות שיצא לתרבות רעה, לא עזבו רבי מאיר תלמידו ומשוחח איתו והולך אחריו כתלמיד אחרי רבו, ומספרת הגמרא בחגיגה (ט"ו ע"א): "מעשה ב'אחר' שהיה רוכב על סוס בשבת והיה רבי מאיר מהלך אחריו ללמוד תורה מפיו".

איך לא חשש רבי מאיר ללמוד מאדם שאינו הגון? הרי צריך להתרחק מאדם בעל מידות ומעשים מגונים כפי שראינו בהרחבה? או שמא סבר רבי מאיר שלימוד לחוד ומלמד לחוד ואין השפעה למעשיו ומידותיו של המלמד?

הגמרא עצמה שואלת על רבי מאיר:

ורבי מאיר היכי גמר תורה מפומיה דאחר? והאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: מאי דכתיב "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא"? אם דומה הרב למלאך ה' צבאות - יבקשו תורה מפיהו. ואם לאו - אל יבקשו תורה מפיהו.

ועונה הגמרא:

אמר ריש לקיש: רבי מאיר קרא אשכח ודרש: "הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי", לדעתם לא נאמר, אלא לדעתי. רב חנינא אמר מהכא: "שמעי בת וראי והטי אזנך ושכחי עמך ובית אביך". קשו קראי אהדדי (הפסוק למעלה סותר את הפסוקים הנ"ל שאומרים שמותר ללמוד תורה מאחר)! לא קשיא, הא בגדול, הא בקטן (כלומר אם התלמיד אדם גדול - יכול ללמוד אפילו מרב לא הגון, אולם אם התלמיד אדם קטן יכול ללמוד רק מרב צדיק). כי אתא רב דימי אמר, אמרי במערבא: רבי מאיר אכל תחלא ושדא שיחלא לברא (אכל את התמר וזרק את הקליפה) אשכחיה רבה בר שילא לאליהו (הנביא), אמר ליה: מאי קא עביד הקדוש ברוך הוא? אמר ליה: קאמר שמעתא מפומיהו דכולהו רבנן, ומפומיה דרבי מאיר לא קאמר (אומר דברי תורה בשמם של כל החכמים חוץ מרבי מאיר). אמר ליה: אמאי? משום דקא גמר שמעתא מפומיה דאחר (משום שלמד מ'אחר'). אמר ליה: אמאי? רבי מאיר רימון מצא, תוכו אכל קליפתו זרק! אמר ליה: השתא קאמר: מאיר בני אומר.

אנו רואים שהתייחסו אל רבי מאיר שלמד מ'אחר' כאל מקרה מיוחד שהסתמך במעשה זה על פסוק מהתורה (לדעת ריש לקיש ורבי חנינא), ובהתקרבותו אל רבו קיבל רק את הדברים המועילים והטובים ואילו את הפסולת השליך. הגמרא מחלקת בין תלמיד קטן

שאותו מלאך נענש על כך שהחטיא את אלישע וגרם לו לכפור באחדות ה'. רבי מאיר תלמידו ניסה להחזירו בתשובה ובסוף כנראה שמצליח, על פי מה שאומר רבי מאיר לאחר מותו של אחר: "דומה שמתוך תשובה נפטר רבי" (ירושלמי חגיגה פרק ב' הלכה א').

לגדול, ומסביר רש"י: "גדול - היודע ליזהר במעשיו יכול ללמוד תורה מפיו". ואין ספק בקשר לגדולתו של רבי מאיר¹¹.

המהר"ל (נתיבות עולם, נתיב התורה פרק ח') מרחיב את תשובת הגמרא. רבי מאיר למד תורה מ'אחר' מכמה סיבות:

א) רבי מאיר לא היה יכול ללמוד אותה תורה במקום אחר ולכן מותר לו ללמוד תורה אפילו מרב לא הגון.

ב) התורה שאדם לומד אכן מושפעת מחטאיו של המלמד, אבל רבי מאיר למד תורה שכלית (רוחנית מאוד, סתרי תורה) מ'אחר', ותורה ברמה כזאת לא מושפעת מהאדם המלמד (המהר"ל נוטה יותר לקבל תרוץ זה).

פסיקה

להלכה פוסק הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה פ"ד ה"א) וכן כותב השולחן ערוך (יו"ד רמ"ו, ח'): :

הרב שאינו הולך בדרך טובה, אף על פי שחכם גדול הוא וכל העם צריכים לו, אין למדין ממנו עד שיחזור למוטב.

מקור דבריהם הוא בגמרא במועד קטן (י"ז ע"א):

ההוא צורבא מרבנן דהוה סנו שומעניה. אמר רב יהודה: היכי ליעביד? לשמתיה - צריכי ליה רבנן, לא לשמתיה - קא מיתחיל שמא דשמיא. אמר ליה לרבה בר בר חנה: מידי שמיע לך בהא? אמר ליה: הכי אמר רבי יוחנן, מאי דכתיב כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא אם דומה הרב למלאך ה' - יבקשו תורה מפיו. ואם לאו - אל יבקשו תורה מפיו. שמתיה רבי יהודה.

שואל הש"ך על דברי השו"ע, מדוע אינו מחלק בין תלמיד קטן לתלמיד גדול (כתירוץ הגמרא), ומתיר:

11. "אמר רבי אחא בר חנינא גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאין בדורו של רבי מאיר כמותו, ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו? שלא יכלו חביריו לעמוד על סוף דעתו. שהוא אומר על טמא טהור ומראה לו פנים, על טהור טמא ומראה לו פנים" (ערוכין י"ג ע"ב). וכן רבי יהודה הנשיא היה תלמידו של רבי מאיר שסתם משנה שלו (רש"י בבא מציעא מ"ד ע"ב).

א. בזמן הזה כולם נחשבים תלמידים קטנים שלא ראויים ללמוד מרב לא הגון, כמו שאמרו חז"ל (שבת קי"ב ע"ב): "אם ראשונים כבני אדם אנו כחמורים ולא כחמורו של רבי פנחס בן יאיר".

ב. אסור לכל אדם ללמוד תורה מרב לא הגון, אפילו לתלמיד גדול, ואין הלכה כרבי מאיר.

ה'לחם משנה' על הרמב"ם שואל את אותה השאלה. הוא דוחה את תירוץ הראשון של הש"ך:

וכי תימא דבזמן הזה כולם נקראים קטנים לענין זה ולכך סתם רבינו, מכל מקום קשה שרבינו אינו אומר הדינים הנוהגים בזמן הזה בלבד אלא הדינים שינהגו בכל זמן אפילו אחר ביאת משיחנו בע"ה ואם כן היה לו לפרש. ונראה שרבינו מפני שראה מימרא דרבי יוחנן שהובאה בהרבה מקומות בסתם ולא חלקו בין גדול לקטן גם הוא לא חלק...

ומתרץ כתירוצו השני של הש"ך:

משמע דהכונה לומר סברתו של רבי מאיר היא זאת ואנן לא סבירא לן הכי דכבר חלקו עליו חבריו.

גם אחרוני זמנינו פסקו כך, לדוגמה הרב פיינשטיין (יו"ד ח"ב, ק"ח) נשאל בקשר לשמיעת שיעורים מפי רב קונסרבטיבי, וענה:

וזה וודאי שלהיות דורש ומגיד שיעור הוא עוד גרוע דיש לחוש שידרוש דברי דופי ויגלה פנים שלא כהלכה, ואפילו כשאין לחוש לזה איתא במועד קטן דף י"ז בצורבא מרבנן דהוה סני שומעניה, והיו צריכי ליה רבנן שמסיק הגמרא דאל יבקשו תורה מפיו ופרש"י דמוטב דלא ילפי מיניה, אף דהיה אדם גדול בתורה וידע רבי יהודה דילמוד כהלכה, ומכל מקום אין ללמוד תורה מפיו. ואיפסק כן בשו"ע יו"ד סימן רמ"ו סעיף ח'... וכל שכן בסתם בן אדם דסנו שומעניה שיש לחוש שגם ידרוש שלא כהראוי, ואף בדברי הלכה ילמוד שלא כהלכה, או בקלות ובטול החשיבות ח"ו, ולכן ודאי אין למנות מי שיש לו משרה אצל הקאנסערוואטיוון אף במשרה כזו שלא שייך לעניני אמונה... ואף אם מנוהו מהראוי לסלקו.

וכן עסק בשאלה הרב עובדיה יוסף (יביע אומר חלק ז', יו"ד סימן י"ט) ופסק כנ"ל.

סיכום

ראינו כמה חשובה וגדולה היא המידה ללמוד מכל אדם ולא לחסום את עצמו מללמוד מקטנים ממנו, קל וחומר משווים לו, ובן בנו של קל וחומר מאנשים גדולים ממנו, שיהיה פתוח לקבל מהם ולעשות עצמו כלי קיבול להיות מושפע מהם. מאידך, צריך האדם להתרחק מאוד משכן רע שלא יושפע ממנו לרעה (אפילו בלי שירגיש). לא ילמד אדם מאדם לא הגון כי לא יוכל להינצל מהשפעתו הרעה עליו, כי ראשית יש ל"סור מרע", ואחר כך "עשה טוב".